

УДК 37. 0 (477.5)"18/19"

**DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL EDUCATION OF LEFT-BANK
UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19th – EARLY 20th CENTURIES**

**РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В
ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Ярослав Бражко

здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти спеціальності
011 Освітні, педагогічні нау
E-mail: jargontos@gmail.com
ORCID 0009-0000-0946-5363
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Yaroslav Brazhko

applicant of the third (educational and
scientific) level of higher education Specialty
011 Educational, Pedagogical Sciences
E-mail: jargontos@gmail.com
ORCID 0009-0000-0946-5363
SHEI "Donbas State Pedagogical
University", Ukraine

ABSTRACT

The article deals with the problem of the formation and development of pedagogical education of Left-Bank Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries. The socio-economic factors that influenced the educational process in the territory of Left-Bank Ukraine are identified. The role of state reforms in the formation of the system of training pedagogical personnel, which became the basis for the creation of new educational institutions and the improvement of curricula is determined. The formation of teacher seminaries, pedagogical institutes, universities and other institutions for training pedagogical personnel is highlighted. The process of opening women's courses and expanding opportunities for women to receive pedagogical education is considered, which became an important step in the democratization of education and ensuring gender equality in the professional sphere. Much attention is given to the humanitarian component of education, the development of pedagogical ethics, methodological competence and pedagogical skills of future teachers. The main challenges faced by the pedagogical education system in the specified period are considered, in particular, the lack of qualified personnel, the material support of institutions, as well as the impact of social changes on the development of the educational sphere. The key trends in the development of pedagogical education and its importance for the formation of a professional community of teachers in Left-Bank Ukraine are identified. Considerable attention is paid to the study of the impact of educational reforms on the level of training of pedagogical personnel and the improvement of their professional qualifications. The methodological approaches used in pedagogical education of the studied period and their impact on the quality of training of future teachers are analyzed. The role of extracurricular training, which contributed to the improvement of teachers' professional skills and the spread of advanced pedagogical practices, is considered.

Key words: Left-Bank Ukraine, education, reform, university, institute, gymnasium, seminary, teacher, training, pedagogical courses.

Актуальність теми. Педагогічна освіта є одним із ключових чинників забезпечення якісної підготовки вчителів, що насамперед визначає рівень

розвитку всієї освітньої системи. У контексті проведення освітньої реформи питання, пов'язані з її розвитком, набувають особливої актуальності. Водночас реформування системи підготовки педагогів в Україні є одним із пріоритетних завдань держави. Так, сучасні вимоги до підготовки педагогів відображені в низці нормативних документів, зокрема в Законі України «Про освіту» (2017), професійному стандарту «Вчителя закладу загальної середньої освіти» (2024) та інших нормативно-правових актах. В Україні, як і в багатьох інших країнах, система педагогічної освіти зазнавала суттєвих змін упродовж історії. Важливою є питання збереження та адаптації найкращих традицій минулого для забезпечення сучасних вимог до педагогічної підготовки. Дослідження історичного досвіду педагогічної освіти дає змогу зрозуміти її сильні та слабкі сторони, а також урахувати їх під час розроблення сучасних реформ у цій галузі.

Наукова значущість теми зумовлена необхідністю оновлення змісту та методів підготовки вчителів у контексті глобальних освітніх тенденцій. Практичне значення полягає в можливості використання історичних напрацювань для оптимізації підготовки педагогічних кадрів, формування професійних компетентностей і підвищення рівня викладання. Досвід розвитку педагогічної освіти XIX – початку XX століття має важливе значення для сучасної реформи освіти в Україні. Використання історичних напрацювань, зокрема ефективних методик підготовки вчителів та організаційних моделей освітніх закладів, може сприяти вдосконаленню сучасної системи педагогічної освіти. Збереження культурної спадкоємності, урахування регіональних особливостей і впровадження комплексного підходу до підготовки вчителів допоможе підвищити якість освітньої сфери та відповідність сучасним викликам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення педагогічної освіти в Україні розглядалася в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. Зокрема, значний внесок у вивчення розвитку педагогічної підготовки зробили такі науковці: Н. Андрійчук (2009), Б. Галь (2024), Н. Дем'яненко (1998), І. Кравченко (2008), С. Лисенко (2007), І. Прокопенко (1992) та ін. Вони аналізували процеси формування системи педагогічної освіти на території сучасної України з кінця XVIII століття до початку XX століття. Їхні дослідження переважно окреслюють роль державних і громадських ініціатив, особливості змісту навчальних програм, методичні засади підготовки вчителів тощо. Водночас дослідження з історії педагогіки та освітньої системи Лівобережної України в XIX – початку XX століття є фрагментарними. Основну увагу історики та педагоги приділяли розвитку загальної системи освіти, тоді як питання підготовки вчителів досліджувалося менш ґрунтовно. Серед цих праць можна виділити лише роботу Б. Галя «Формування мережі навчальних закладів Лівобережної України наприкінці XVIII ст.» (2024).

Зазначимо, що є різні погляди на територіальне охоплення регіону Лівобережної України. Найбільш популярним є варіант, згідно з яким до Лівобережжя входили території Чернігівської, Полтавської, лівобережної частини Київської й Черкаської областей, Київ з невеликим районом довкола нього на Правобережжі, а також північна частина Дніпропетровської області (Ананьєва & Сохань, 1997). Проте в нашому дослідженні під Лівобережною Україною розумітиметься вся територія українських земель, які знаходилися по

лівий берег річки Дніпро і були в складі Російської імперії.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Метою статті є аналіз історичного розвитку педагогічної освіти на території Лівобережної України та визначення її ключових особливостей. Для досягнення мети передбачено виконання таких **завдань**: 1) дослідити історичні передумови становлення педагогічної освіти в Україні; 2) проаналізувати роль реформ у процесі створення освітніх закладів для підготовки вчителів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Оновлення системи педагогічної освіти передбачає використання історичного досвіду, що дає змогу зберегти спадкоємність культурної спадщини поколінь і врахувати регіональні особливості для глибшого аналізу проблеми. На території Лівобережної України XIX століття стало періодом значних змін у сфері культури та освіти. Одним із яскравих прикладів цього процесу було формування шкільної системи, яке розпочалося наприкінці XVIII століття і швидко розвивалося в XIX столітті. У цей період було створено Міністерство народної освіти, навчальні округи при університетах, а також мережу початкових і середніх навчальних закладів (Фатальчук, 2006).

З початку XIX століття все більше виявляються риси централізації та уніфікації освіти за загальноімперським зразком. Першою установою з управління народною освітою в Імперії стала «Комісія із заснування народних училищ», утворена в 1782 році. Починаючи з 8 вересня 1802 року вона стала складовою частиною Міністерства народної освіти, затвердженого Манифестом імператора Олександра I «Про заснування міністерств», яке мало за найголовнішу мету «виховання юнаків та розповсюдження наук» (Ананьєва & Сохань, 1997).

Друга половина XIX – початок XX століття були періодом активних реформ в Імперії. Скасування кріпацтва, судова, шкільна, військова та земська реформи суттєво вплинули на розвиток суспільства. Відповідно проведення низки освітніх реформ зумовило потребу в підготовці кваліфікованих учителів для нових закладів освіти. Щоб зрозуміти, як вирішувалося це завдання, важливо вивчити основні типи навчальних закладів, що займалися підготовкою педагогів у той період. Завдяки реформам XIX століття держава, земські установи та громадські організації активізували діяльність у сфері підготовки вчительських кадрів.

На основі аналізу науково-педагогічної літератури нами було виокремлено основні типи освітніх закладів, які готували педагогічні кадри на території Лівобережної України, що входила до складу Російської імперії: університети, учительські інститути, учительські семінарії, учительські школи та педагогічні курси. У другій половині XIX – на початку XX століття в Імперії почала також формуватися система педагогічної освіти, представлена навчальними закладами різної спрямованості. До навчальних закладів Міністерства народної освіти додалися школи Святійшого Синоду, земські та приватні навчальні заклади, програми яких відповідали державним освітнім стандартам. Попри зростання кількості педагогічних навчальних закладів вони не могли повністю задовольнити потребу в учителях (Ананьєва & Сохань, 1997).

Громадська потреба в кваліфікованих педагогах стала особливо гострою у зв'язку з реформами 1860–1870-х років, які прискорили індустріальний розвиток

країни та модернізацію сільського господарства. У зв'язку з цим масове відкриття початкових шкіл вимагало значного збільшення кількості вчителів. Уряд ухвалив низку заходів для залучення педагогів, зокрема державне фінансування їхньої підготовки. Крім того, скасування кріпацтва та зростання міського населення сприяли підвищенню інтересу селян до освіти.

Розпочнемо аналізувати формування мережі підготовки педагогічних кадрів з найвищої ланки педагогічної освіти, а саме університетської. Серед 12 університетів Російської імперії (до складу якої в досліджуваний період входила територія Лівобережної України) три функціонувало на території України: Харківський (1805 р.), Київський (1834 р.), Новоросійський (1865 р.) (Рачков, 2017). Університети готували вчителів шляхом вивчення теоретичних дисциплін педагогічного циклу, які включали окремі методики, загальну педагогіку, теорію виховання та історію педагогіки. Важливою частиною навчання була педагогічна практика в університетській гімназії, участь у педагогічних семінарах та написання конкурсних робіт на педагогічні теми (Лук'янченко, 2004).

У другій половині XIX століття система педагогічної освіти змінилася: з 1860-х років відбулася диференціація наукового та педагогічного напрямів підготовки викладачів. У цей період при Київському та Харківському університетах були відкриті педагогічні курси, на які приймали винятково випускників університетів (Реєнт, 2003). Так, у 70-х роках XIX століття при Харківському університеті (територія Лівобережної України) відкрили перший у Харкові вищий навчальний заклад для жінок – Вищі жіночі курси Товариства допомоги працюючим жінкам. Курси мали два факультети: студентський історико-філологічний з відділеннями історичним і словесним та фізико-математичний з відділеннями природничої історії і математики. У навчальному плані Вищі жіночі курси підлягали попечителеві Харківського навчального округу, який затверджував освітні програми і мав виняткові повноваження в галузі кадрової політики, насамперед у формуванні викладацького складу. Керівництво освітнім процесом здійснювала вища педагогічна рада, що складалася з професорів та викладачів, які працювали на курсах. Вищі жіночі курси об'єднували найбільш прогресивну частину науково-педагогічних кадрів, які розглядали свою роботу в галузі жіночої освіти (Коломієць, 2003).

Набір навчальних предметів був досить насиченим і різноманітним, професійно спрямованим як на історико-філологічному, так і на фізико-математичному відділеннях. У навчальних програмах Вищих жіночих курсів заслуговує на увагу дбання про оволодіння слухачами іноземними мовами і практичні заняття з методики освоєння історичних літописів. Що стосується навантаження студентів, то воно було розподілено досить рівномірно за кожним курсом (Левицька, 2011).

Досить поширеними закладами підготовки вчителів були учительські семінарії та учительські інститути. Так, на території України, що входила до складу Імперії, розташовувалося 6 учительських інститутів, із них на Лівобережжі були Глухівський (1874 р.), Катеринославський (1910 р.), Київський (1909 р.), Полтавський (1914 р.) та Чернігівський (1916 р.) (Тринус, 2013). Також для підготовки вчителів початкових шкіл до 1917 року в Імперії було відкрито 174 учительські семінарії, зокрема 26 – на території України. Серед них на Лівобережжі знаходилися Київська, Київська міська українська, Лубенська,

Маріупольська, Полтавська, Черкаська, Великосорочинська ім. М. В. Гоголя, Прилуцька, Чернігівська, Чернігівська земська тощо (Андрійчук, 2009).

Учительські інститути та педагогічні курси для вчителів, які діяли при різних навчальних закладах, готували вчителів міських шкіл і вищих початкових училищ. Учительські інститути відкривалися відповідно до «Положення» про них від 1872 р. До них приймали чоловіків, які закінчили вчительські семінарії, міські училища та педагогічні курси при них, а також осіб, що мали досвід роботи в початкових школах і склали вступні іспити. Тривалість навчання в учительських інститутах становила три роки (Дем'яненко, 1998). Вивчалися такі дисципліни: закон Божий, церковнослов'янська мова, загальна педагогіка, історія педагогіки, дидактика, училищеведення. Студенти отримували стипендію, за яку згодом зобов'язані були відпрацювати кілька років у школі.

Нові соціально-економічні умови об'єктивно вимагали підготовки численних кваліфікованих працівників, що стало важливою передумовою масової підготовки учительських кадрів. Із цією метою в Україні (60-ті роки XIX століття) почали масово відкриватися учительські семінарії – педагогічні навчальні заклади для підготовки вчителів народної (початкової) школи. За їх створення боролися К. Ушинський і його послідовники – Н. Корф та М. Драгоманов. Розроблений К. Ушинським «Проект учительської семінарії» (1861 р.) містив наукове обґрунтування змісту та процесу підготовки вчителів, що було покладено в основу діяльності семінарій. На навчання, що тривало 3–4 роки, приймали осіб, які закінчили двокласні початкові училища (Нагрибельний, 2011). Учительські семінарії були навчальними закладами переважно закритого типу: семінаристи жили в інтернатах, навчання було безкоштовним, вихованці отримували стипендію, яку згодом мали відпрацьовувати. До вчительських семінарій приймали переважно юнаків, які закінчили двокласну початкову школу і склали вступні іспити. Термін навчання тривав 3 роки (з 1905 р. – 4 роки). Велика увага приділялася духовному вихованню в семінаристів (Дем'яненко, 1998).

Підготовкою вчителів для початкових шкіл займалися жіночі гімназії з педагогічними класами, єпархіальні училища та педагогічні курси при міських училищах. Значну кількість учителів готували також двокласні чоловічі та жіночі учительські школи з трирічним терміном навчання, створені за указом 1895 року. Вони здійснювали загальноосвітню підготовку майбутніх учителів шкіл грамоти, знайомили з основами методики викладання; особлива увага приділялася православному релігійному вихованню (Коломієць, 2003).

Церковно-учительські чоловічі та жіночі школи, які виникли в другій половині XIX століття та входили до складу установ Відомства православного віросповідання, з 1902 року поділялися на двокласні та учительські: перші готували вчителів для шкіл грамоти, а другі – для початкових училищ усіх розрядів. Навчальний план трирічного курсу включав закон Божий, загальну та церковну історію, дидактику і педагогіку, церковний спів і музику, церковнослов'янську мову, загальноосвітні предмети, рукоділля (у жіночих школах). При церковно-учительських школах створювалися початкові школи, на базі яких проводилася педагогічна практика. На початку XX століття на території Імперії налічувалося 18 церковно-учительських шкіл, у яких навчалось 1077 осіб (Тронько, 2014).

Так, наприклад, жіночі єпархіальні училища, формування яких розпочалося в 1843 році, готували кадри переважно для початкових сільських шкіл. На початку 1900 року при цих напівзакритих навчальних закладах було створено педагогічні класи для підготовки вчительок церковно-парафіяльних шкіл. У 1907 році було затверджено «Положення про сьомий додатковий педагогічний клас при єпархіальних училищах», згідно з яким навчальний курс збільшувався на один або два роки. Метою однорічного курсу була підготовка вихованок до викладання в початкових народних школах, а дворічного – підготовка вчительок для молодших класів єпархіальних жіночих училищ, церковно-учительських шкіл, а також вихователок для училищ (Фатальчук, 2006).

Також варто згадати жіночі семикласні Маріїнські гімназії, що діяли з 1862 року, у яких було запроваджено восьмий додатковий педагогічний клас, де вивчали педагогіку і дидактику, початкове викладання мови та арифметики. Кожна учениця могла обрати поглиблене вивчення одного з предметів, за яким бажала отримати звання домашньої наставниці або вчительки. Вихованки, які завершили курс семикласних інститутів і училищ, отримували атестат, що підтверджував звання домашньої наставниці з тих предметів, у яких вони показали високі результати (Тронько, 2014). Наприкінці XIX століття на території Імперії підготовкою вчительок займалися вже близько 30 різнопрофільних закладів цього відомства. Жіночі училища Відомства православного віросповідання мали шестирічний курс навчання та надавали право на отримання звання домашньої вчительки з тих предметів, які були засвоєні найкраще (Тронько, 2014).

У двокласних міських училищах функціонували педагогічні класи. Відповідно до «Положення про міські училища» від 1872 року, випускники, які прагнули стати вчителями, під керівництвом наставника повторювали пройдений матеріал, вивчали педагогічну літературу та допомагали в навчанні слабших учнів. Досягнувши 16 років, вони могли вступати до учительського інституту. Подібні педагогічні класи також створювалися при вищих початкових училищах, заснованих згідно з Положенням від 25 червня 1912 року в результаті перетворення міських училищ (Прокопенко, 1992).

Водночас право займати посаду вчителя мали особи, що закінчили духовні семінарії або вісім класів гімназії Міністерства народної освіти. Багато вчителів, особливо на околицях країни, не мали педагогічної освіти і отримували звання вчителя після складання педагогічних іспитів (Рачков, 2017). Значна кількість майбутніх педагогів проходила навчання на короткострокових курсах, організованих земствами та вчительськими об'єднаннями. Ці курси допомагали підвищити рівень освіти та методичні навички викладачів. У 1860-х роках при середніх навчальних закладах почали відкриватися педагогічні курси, орієнтовані на підготовку вчителів початкових класів (Петрошук, 2016).

Курси займали проміжне становище між середніми та вищими педагогічними навчальними закладами. Спочатку ці курси існували як допоміжні, але з 1860-х років стали частиною системи середньої спеціальної освіти. Приватні особи також могли отримати звання сільського або міського парафіяльного вчителя, склавши іспити перед педагогічною радою училища. У другій половині XIX століття зросла потреба в короткочасних курсах, де педагоги могли б ознайомлюватися з новачками в суспільному житті та

відкриттями у сфері науки і техніки. 16 березня 1874 р. видається спеціальний Циркуляр Міністерства народної освіти про організацію тимчасових педагогічних курсів для вчителів початкової освіти, а 5 серпня 1875 р. – Положення про тимчасові курси для вчителів і вчительок початкових народних училищ. У Циркулярі зазначалося, що метою запровадження є «поновлення знань учителів та їх вдосконалення» (Фатальчук, 2006).

Наприкінці XIX століття підготовкою вчителів середніх шкіл займалися також духовні академії та семінарії, технічні вищі навчальні заклади, ліцеї та військові заклади. Ще однією формою педагогічної підготовки був екстернат. Відповідно до закону від 22 квітня 1868 року та правил від 15 травня 1870 року, усі охочі отримати звання вчителя гімназії або прогімназії проходили іспити в університетах. Повне випробування включало письмову роботу, усний іспит і два пробних уроки, а скорочене було призначене для випускників університетів. Водночас екстернат запроваджувався як тимчасовий захід для швидкого наповнення закладів освіти вчителями (Балабуст, 2013).

У жіночих гімназіях Міністерства народної освіти передбачалося вивчення необов'язкових дисциплін, як-от: грецька та латинська мови, нові іноземні мови, малювання та педагогіка. До курсу входили теми з виховання (фізичного, морального, розумового, естетичного), психології та методики викладання. Випускниці гімназій могли продовжити навчання в педагогічному класі, вступ до якого допускався протягом шести місяців після закінчення сьомого класу за наявності довідки про поведінку (Тронько, 2014).

Правовий статус учителів залежав від навчального закладу, у якому вони працювали. Учителі початкових шкіл належали до податкового стану й мали низьке соціальне становище. Викладачі середніх шкіл, будучи державними службовцями, володіли особливими привілеями та правом на пенсію. У соціальному середовищі вчителів середніх навчальних закладів переважали дворяни та чиновники. Водночас рівень освіти вчителів духовних шкіл був нижчим, ніж у їхніх світських колег. Попри зниження престижу професії та складні умови праці, багато хто продовжував педагогічну діяльність, сприймаючи її як важливу місію (Махінко, 2022).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, аналіз розвитку педагогічної освіти на Лівобережній Україні в другій половині XIX – на початку XX століття свідчить про складний і поступовий процес формування системи підготовки вчителів. Соціально-економічні та культурні зміни, що відбувалися в цей період, визначили необхідність створення різних типів навчальних закладів для підготовки педагогічних кадрів, серед яких ключову роль відігравали університети, учительські семінарії, педагогічні інститути, жіночі курси та інші освітні заклади. Держава, земства та громадські ініціативи активно впливали на розвиток педагогічної освіти, забезпечуючи її фінансування та організацію. Водночас система освіти зазнала значного впливу загальноімперських освітніх реформ, які визначали стандарти підготовки вчителів. З'ясовано, що переважна більшість фахових закладів забезпечували лише базову підготовку педагогів, рівень їхньої методичної та професійної компетентності нерідко залишався недостатнім, що зумовлювало нагальну потребу в удосконаленні навчальних програм.

Водночас перспективи подальших наукових досліджень розвитку

педагогічної освіти на Лівобережній Україні в другій половині XIX – на початку XX століття охоплюють кілька важливих напрямів. Передусім актуальним залишається глибше вивчення регіональних особливостей функціонування педагогічних закладів, зокрема їхнього впливу на освітній процес у різних частинах Лівобережжя. У цьому контексті важливо проаналізувати роль місцевих традицій, культурних і релігійних чинників, які визначали специфіку підготовки вчителів. Не менш значущим є дослідження змісту навчальних програм і методик, що використовувалися в учительських семінаріях, педагогічних інститутах та університетах. Особливої уваги заслуговує питання соціального статусу випускників педагогічних навчальних закладів та їхніх кар'єрних можливостей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Ананьєва, Т. Б. & Сохань, П. С. (1997). *Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст.: описово-статистичні джерела*. Київ: Наукова думка.

Андрійчук, Н. М. (2009). Характеристика діяльності учительських семінарій України другої половини XIX – початку XX століття. *Білі плями в історії України у контексті світового розвитку: матеріали II Всеукр. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених* (с. 4–6). 20 травня 2009. Луганськ.

Балабуст, Н. Ю. (2013). Педагогічний екстернат як одна з форм підготовки педагогічних кадрів для освітньої сфери Подільської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Науковий вісник Донбасу*, (4). Вилучено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_6

Галь, Б. О. (2024). Формування мережі навчальних закладів Лівобережної України наприкінці XVIII ст. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*, (1(32)), 29–34.

Дем'яненко, Н. М. (1998). *Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.)*. Київ: ІЗМН.

Коломієць, Т. (2003). Становлення вищої жіночої освіти в Харкові на початку XX століття. *Краєзнавство*, (1–4), 141–144.

Кравченко, І. М. (2008). *Учительські інститути в системі підготовки педагогічних кадрів в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.)* (автореф. дис... канд. пед. наук). Ін-т вищ. освіти АПН України. Київ, Україна.

Левицька, Н. М. (2011). Вищі жіночі курси – складова системи вищої гуманітарної освіти України (др. пол. XIX – поч. XX ст.). *Університет: науковий історико-філософський журнал*, (5), 69–76. Вилучено з <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/62a7bf1d-b4a0-4254-a03a-ab4cb76dfe95/content>

Лисенко, С. А. (2007). *Психолого-педагогічна підготовка вчителів початкового навчання на педагогічних курсах в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.)* (дис... канд. пед. наук). Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, Україна.

Лук'янченко, О. М. (2004). Організація педагогічної практики в різних типах педагогічних навчальних закладів України (друга половина XIX – початок XX ст.) (дис... канд. пед. наук). Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, Україна.

Махінко, А. І. (2022). Соціально-правовий статус учителів

Наддніпрянської України (XIX – початок XX ст.). *Сторінки історії*, (55), 45–59.

Нагрибельний, Я. А. (2011). Професійна освіта в освітній системі Імперії (XIX – початок XX ст.). *Чорноморський літопис*, (4), 162–165. Вилучено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chl_2011_4_27

Петрошук, Н. Р. (2016). *Розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні другої половини XIX – початку XX століття* (дис. ...канд. пед. наук). Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, Україна.

Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (Наказ Міністерства освіти і науки). № 1225. (2024). Вилучено з <https://mon.gov.ua/news/informatsiine-povidomlennia>

Про освіту (Закон України). № 2145-VIII. (2017). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

Прокопенко, І. Ф. (1992). *Розвиток народної освіти і педагогічної науки на Харківщині*. Харків: Харк. держ. пед. ін-т ім. Г. С. Сковороди.

Рачков, Є. С. (2017). Знакове середовище імператорських університетів XIX – початку XX ст. (до питання про когерентність університетської традиції): *збірник статей за матеріалами XVII Кирило-Мефодіївських читань* (с. 130–140). 11–12 травня 2017, Харків, Україна.

Реєнт, О. (2003). *Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Тринус, О. В. (2013). *Розвиток педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині О. Музиченка (1875–1937 рр.)* (автореф. дис. ... канд. пед. наук). Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Київ, Україна.

Тронько, Т. (2014). Діяльність в Україні жіночих гімназій відомства установ імператриці Марії (друга половина XIX століття). *Сіверянський літопис*, (6), 290–297.

Фатальчук, С. Д. (2006). Становлення та розвиток гімназійної освіти Східноукраїнського регіону (друга половина XIX – початок XX століття) (дис. ... канд. пед. наук). Слов'янський держ. педагогічний ун-т. Слов'янськ, Україна.

REFERENCES

Ananieva, T.B. & Sokhan, P.S. (1997). *Opysy Livoberezhnoi Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XIX st.: opysovo-statystychni dzherela [Descriptions of Left-Bank Ukraine of the late 18th – early 19th centuries: descriptive and statistical sources]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Andriichuk, N.M. (2009). *Kharakterystyka diialnosti uchytelskykh seminarii Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia [Characteristics of the activities of teachers' seminars in Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries]*. *Bili pliamy v istorii Ukrainy u konteksti svitovoho rozvytku: materialy II Vseukr. nauk. konf. studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh – White spots in the history of Ukraine in the context of world development: materials of the II All-Ukrainian sciences conference students, graduate students and young scientists* (pp. 4–6). 20 travnia 2009. Luhansk [in Ukrainian].

Balabust, N.Yu. (2013). *Pedahohichniy eksternat yak odna z form pidhotovky pedahohichnykh kadriv dlia osvithoi sfery Podilskoi hubernii (druha polovyna XIX –*

pochatok XX st.) [Pedagogical externship as one of the forms of training pedagogical personnel for the educational sphere of Podilsk province (second half of the 19th – beginning of the 20th centuries)]. *Naukovyi visnyk Donbasu – Scientific Bulletin of Donbass*, 4. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_6 [in Ukrainian].

Hal, B.O. (2024). Formuvannia merezhi navchalnykh zakladiv Livoberezhnoi Ukrainy naprykintsi XVIII st. [Formation of educational institutions in Left-Bank Ukraine at the end of the 18th century]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho – Scientific Bulletin of the Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University*, 1(32), 29–34 [in Ukrainian].

Demianenko, N.M. (1998). *Zahalnopedahohichna pidhotovka vchytelia v Ukraini (XIX – persha tretyna XX st.) [General pedagogical training of teachers in Ukraine (19th – first third of the 20th century)]*. Kyiv: IZMN [in Ukrainian].

Kolomiets, T. (2003). Stanovlennia vyshchoi zhinochoi osvity v Kharkovi na pochatku XX stolittia [The formation of higher women's education in Kharkiv at the beginning of the 20th century]. *Kraieznavstvo – Local studies*, 1–4, 141–144 [in Ukrainian].

Kravchenko, I.M. (2008). Uchytelski instytuty v systemi pidhotovky pedahohichnykh kadrov v Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Teacher training institutes in the system of training pedagogical personnel in Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th centuries)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. In-t vyshch. osvity APN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].

Levytska, N.M. (2011). Vyshchi zhinochi kursy – skladova systemy vyshchoi humanitarnoi osvity Ukrainy (dr. pol. XIX – poch. XX st.) [Higher women's courses – a component of the system of higher humanitarian education in Ukraine (late 19th – early 20th centuries)]. *Universytet: naukovyi istoryko-filosofskyi zhurnal – University: scientific historical and philosophical journal*, 5, 69–76. Retrieved from <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/62a7bf1d-b4a0-4254-a03a-ab4cb76dfe95/content> [in Ukrainian].

Lysenko, S.A. (2007). Psykholoho-pedahohichna pidhotovka vchyteliv pochatkovoho navchannia na pedahohichnykh kursakh v Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Psychological and pedagogical training of primary school teachers at pedagogical courses in Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Candidate's thesis*. Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. H. S. Skovorody. Kharkiv [in Ukrainian].

Lukianchenko, O.M. (2004). Orhanizatsiia pedahohichnoi praktyky v riznykh typakh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv Ukrainy (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Organization of pedagogical practice in various types of pedagogical educational institutions of Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Candidate's thesis*. Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. H. S. Skovorody. Kharkiv [in Ukrainian].

Makhinko, A.I. (2022). Sotsialno-pravovyi status uchyteliv Naddniprianskoi Ukrainy (XIX – pochatok XX st.) [Socio-legal status of teachers in Dnieper Ukraine (19th – early 20th centuries)]. *Storinky istorii – Pages of history*, 55, 45–59 [in Ukrainian].

Nahrybelnyi, Ya.A. (2011). Profesiina osvita v osvitnii systemi Imperii (XIX – pochatok XX st.) [Vocational education in the educational system of the Empire (19th

– early 20th centuries)]. *Chornomorskyi litopys – Black Sea Chronicle*, 4, 162–165. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chl_2011_4_27 [in Ukrainian].

Petroshchuk, N.R. (2016). Rozvytok systemy pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv narodnykh shkil v Ukraini druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia [Development of the system of advanced training of teachers of public schools in Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries]. *Candidate's thesis*. Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka. Kyiv [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity» (Nakaz Ministerstva osvity i nauky). № 1225. 2024 [On approval of the professional standard “Teacher of a general secondary education institution” (Order of the Ministry of Education and Science) № 1225. 2024]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/news/informatsiine-povidomlennia> [in Ukrainian].

Pro osvitu (Zakon Ukrainy). № 2145-VIII. 2017 [On Education (Law of Ukraine) № 2145-VIII. 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].

Prokopenko, I.F. (1992). *Rozvytok narodnoi osvity i pedahohichnoi nauky na Kharkivshchyni* [Development of public education and pedagogical science in the Kharkiv region]. Kharkiv: Khark. derzh. ped. in-t im. H. S. Skovorody [in Ukrainian].

Rachkov, Ye.S. (2017). Znakove seredovyshe imperatorskykh universytetiv XIX – pochatku XX st. (do pytannia pro koherentnist universytetskoï tradytsii) [The symbolic environment of imperial universities of the 19th and early 20th centuries (on the question of the coherence of university tradition)]. *Zbirnyk statei za materialamy XVII Kyrylo-Mefodiivskykh chytan – Collection of articles based on the materials of the XVII Cyril and Methodius Readings* (pp. 130–140). 11–12 travnia 2017, Kharkiv [in Ukrainian].

Reient, O. (2003). *Ukraina v impersku dobu (XIX – pochatok XX st.)* [Ukraine in the Imperial Era (19th – early 20th centuries)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Trynus, O.V. (2013). Rozvytok pedahohichnoi maisternosti vchytelia u tvorchii spadshchyni O. Muzychenka (1875–1937 rr.) [The development of a teacher's pedagogical skills in the creative heritage of O. Muzychenko (1875–1937)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Nats. akad. ped. nauk Ukrainy, In-t ped. osvity i osvity doroslykh. Kyiv [in Ukrainian].

Tronko, T. (2014). Diialnist v Ukraini zhinochykh himnazii vidomstva ustanov imperatrytsi Marii (druha polovyna XIX stolittia) [Activities in Ukraine of female gymnasiums of the Department of Institutions of Empress Maria (second half of the 19th century)]. *Siverianskyi litopys – Severyansky Chronicle*, 6, 290–297 [in Ukrainian].

Fatalchuk, S.D. (2006). Stanovlennia ta rozvytok himnaziinoi osvity Skhidnoukrainskoho rehionu (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [The formation and development of gymnasium education in the Eastern Ukrainian region (second half of the 19th – beginning of the 20th centuries)]. *Candidate's thesis*. Slovianskyi derzh. pedahohichniy un-t. Sloviansk [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблему становлення та розвитку педагогічної освіти на території Лівобережної України в другій половині XIX – на початку

XX століття. Визначено соціально-економічні чинники, що мали вплив на освітній процес на території Лівобережної України, а також розкрито роль державних реформ у формуванні системи підготовки педагогічних кадрів, які стали основою для створення нових освітніх установ та вдосконалення навчальних програм. Висвітлено становлення вчительських семінарій, педагогічних інститутів, університетів та інших закладів підготовки педагогічних кадрів. Розглянуто процес відкриття жіночих курсів та розширення можливостей для отримання педагогічної освіти жінками, що стало важливим кроком у демократизації освіти та забезпеченні гендерної рівності в професійній сфері. Акцентовано увагу на гуманітарній складовій освіти, розвитку педагогічної етики, методичної компетентності та педагогічної майстерності майбутніх викладачів. Розглянуто основні виклики, із якими стикалася система педагогічної освіти в зазначений період, зокрема нестачу кваліфікованих кадрів, матеріальне забезпечення закладів, а також вплив соціальних змін на розвиток освітньої сфери. Визначено ключові тенденції розвитку педагогічної освіти та її значення для становлення професійної спільноти викладачів у Лівобережній Україні. Значну увагу приділено дослідженню впливу освітніх реформ на рівень підготовки педагогічних кадрів та підвищення їхньої професійної кваліфікації. Проаналізовано методичні підходи, що використовувалися в педагогічній освіті досліджуваного періоду, та їхній вплив на якість підготовки майбутніх учителів. Розглянуто роль позашкільної підготовки кадрів, яка сприяла вдосконаленню професійних навичок учителів та поширенню передових педагогічних практик.

Ключові слова: *Лівобережна Україна, освіта, реформа, університет, інститут, гімназія, семінарія, педагог, підготовка, педагогічні курси.*